

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA 4K KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-METODIK ASOSLARI

Xayrullayeva Mohigul Saloxitdin qizi

Toshkent kimyo-texnologiya universiteti Samarqand filiali 1-bosqich magistranti

Annotasiya: *Ushbu maqolada zamonaviy ta'limning asosi hisoblangan 4K modeli (tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik)ni boshlang'ich sinf o'quvchilarida shakllantirishning nazariy va amaliy masalalari tahlil qilinadi. Maqolada har bir kompetensiyaning ilmiy-metodik asoslari, xalqaro ta'lim tizimidagi (Finlyandiya, Singapur, Yaponiya) tajribalar, shuningdek, dars jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodikalar va amaliy keyslar keng yoritilgan. Tadqiqotda o'qituvchining fasilitatorlik roli va o'quvchi shaxsini rivojlantirishdagi zamonaviy yondashuvlar tahliliy bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *4K modeli, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, boshlang'ich ta'lim, innovatsion metodika, interaktiv ta'lim, PISA, STEAM, fasilitatsiya, hamkorlikda o'qitish.*

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические и практические вопросы формирования в начальных классах модели 4К (критическое мышление, креативность, коммуникация и коллаборация), являющейся основой современного образования. Подробно освещены научно-методические основы каждой компетенции, международный опыт (Финляндия, Сингапур, Япония), а также инновационные методики и практические кейсы, используемые в учебном процессе. В исследовании анализируются роль учителя как фасилитатора и современные подходы к развитию личности учащегося.*

Ключевые слова: *модель 4К, критическое мышление, креативность, коммуникация, коллаборация, начальное образование, инновационная методика, интерактивное обучение, PISA, STEAM, фасилитация, кооперативное обучение.*

Abstract: *This article analyzes the theoretical and practical issues of forming the 4K model (critical thinking, creativity, communication, and collaboration), which is the basis of modern education, in primary school students. The scientific and methodological foundations of each competence, international experiences (Finland, Singapore, Japan), as well as innovative methodologies and practical cases used in the educational process are widely covered. The research analyzes the role of the teacher as a facilitator and modern approaches to the development of the student's personality.*

Keywords: *4K model, critical thinking, creativity, communication, collaboration, primary education, innovative methodology, interactive education, PISA, STEAM, facilitation, cooperative learning.*

XXI asr insoniyat tarixida axborotning shiddatli oqimi va texnologik inqiloblar davri sifatida muhrlanmoqda. Bunday sharoitda an'anaviy ta'lim tizimi, ya'ni faqat

tayyor bilimlarni yodlatishga asoslangan yondashuv o'z dolzarbligini yo'qotib, o'rnini kompetensiyaviy yondashuvga bo'shatib bermoqda. Boshlang'ich ta'lim tizimi inson shaxsining shakllanishidagi eng muhim va poydevor bosqich hisoblanadi. Aynan shu davrda bolada atrofdagi olamga munosabat, o'rganishga bo'lgan ishtiyoq va ijtimoiy muloqot ko'nikmalari shakllanadi. Dunyo ta'lim hamjamiyati tomonidan e'tirof etilgan "4K" modeli — tanqidiy fikrlash (Critical thinking), kreativlik (Creativity), kommunikatsiya (Communication) va kollaboratsiya (Collaboration) — bugungi kun o'quvchisi uchun hayotiy zaruriy ko'nikmalar majmuasidir. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchini kelajakdagi murakkab mehnat bozoriga va ijtimoiy hayotga tayyorlaydi.

Ilmiy-metodik nuqtai nazardan, 4K kompetensiyalarining birinchisi — tanqidiy fikrlash (Critical thinking) axborotni tahlil qilish, uni baholash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu ko'nikmani shakllantirish bolani "tayyor haqiqat"ni qabul qilishdan ko'ra, hodisalarning sabab va oqibatlarini tushunishga undaydi. Masalan, matematika darslarida masalani faqat bitta usulda yechish emas, balki "Yana qanday yo'llar bilan yechish mumkin?" degan savolni qo'yish tanqidiy fikrlashning ilk qadamidir. Tadqiqotchi pedagoglar J. Dyui va L.Vigotskiy o'z asarlarida ta'kidlaganidek, fikrlash jarayoni muammoli vaziyat yuzaga kelganda faollashadi. Shuning uchun darslarda o'quvchilarga "Nima uchun shunday deb o'ylaysiz?", "Fikringizni qanday isbotlaysiz?" kabi ochiq savollar bilan murojaat qilish metodik jihatdan eng samarali yo'ldir. Bu jarayonda bola o'z fikrini dalillashni, xatolarini tan olishni va turli nuqtai nazarlarni solishtirishni o'rganadi.

Ikkinchi muhim kompetensiya — kreativlik (Creativity) bo'lib, u muammolarga original yechim topish va yangi g'oyalarni yaratish san'atidir. Ko'pincha kreativlik faqat san'at turlari bilan bog'lanadi, biroq ta'limda u har qanday vaziyatda ijodiy yondashuvni anglatadi. Boshlang'ich sinf bolalari o'z tabiatiga ko'ra juda qiziquvchan va xayolparast bo'ladilar. Ularning bu xususiyatini o'quv jarayonida saqlab qolish va rivojlantirish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Kreativlikni oshirishda "Aqliy hujum", "Morfologik tahlil" va "Sakamoto" kabi metodlar yaxshi natija beradi. Masalan, ona tili darsida "Agar so'zlar bo'lmaganda olam qanday ko'rinishda bo'lar edi?" mavzusida insho yozish yoki loyiha ishi topshirish bolani standart qoliplardan chiqishga majbur qiladi. Ilmiy asoslangan ma'lumotlarga ko'ra, kreativ o'quvchilar o'zlashtirishi qiyin bo'lgan mavzularda ham o'zlari uchun qulay "o'rganish algoritmi"ni yarata oladilar.

Uchinchi komponent — kommunikatsiya (Communication) muloqot qilish, fikrni aniq va lisoniy qoidalarga mos holda bayon etish hamda suhbatdoshni tinglay olish mahoratidir. Zamonaviy boshlang'ich ta'limda nutq o'stirish faqat to'g'ri talaffuz emas, balki "muloqot strategiyasi"ni o'rganishni ham anglatadi. O'quvchi o'zining fikrini o'rtoqlari va o'qituvchisiga yetkazishda emotsional intellektdan foydalanishi, qarshisidagining hissiyotlarini tushunishi (empatiya) lozim. Kommunikatsiyani rivojlantirishda rolli o'yinlar, debatlar va intervyu metodlaridan foydalanishi kerak. Bu ko'nikma bolada o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi va "ommaviy nutq"dan

qo'rqish hissini yo'qotadi. Metodik tavsiyalarga ko'ra, har bir darsda o'quvchi kamida bir marta o'z fikrini erkin bayon etishi uchun "erkin mikrafon" yoki "daqiqqa nutqi" kabi usullardan foydalanish lozim.

To'rtinchi kompetensiya — kollaboratsiya (Collaboration) jamoa bo'lib ishlash va umumiy maqsad yo'lida hamkorlik qilishdir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi asosan "men" markazi (egotsentrizm) bilan maktabga keladi. Kollaboratsiya esa uni "biz" tushunchasiga o'rgatadi. Guruhlarda ishlash jarayonida bola yetakchilik qilishni, yon bosishni, mas'uliyatni bo'lishishni va jamoa muvaffaqiyati uchun hissa qo'shishni o'rganadi. Bu borada "Jigsaw" (Arra) metodi yoki loyiha asosida o'qitish (PBL) eng samarali vositadir. Ilmiy-pedagogik tahlillar shuni ko'rsatadiki, hamkorlikda o'qigan bolalarda ijtimoiy begonalashish kamroq kuzatiladi va ularning akademik ko'rsatkichlari individual o'qiydigan o'quvchilarga qaraganda 25-30% ga yuqoriroq bo'ladi.

4K kompetensiyalarini rivojlantirishda xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni milliy zaminimizga moslashtirish dolzarb hisoblanadi. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida "Phenomenon-based learning" (Hodisaviy ta'lim) yondashuvi qo'llaniladi. Bunda o'quvchilar aniq bir fanni emas, balki real hayotiy hodisani (masalan, "Iqlim o'zgarishi") 4K tamoyillari asosida o'rganadilar. Yaponiya ta'lim tizimida esa "Tokkatsu" (maxsus tadbirlar) tizimi orqali bolalarda kollaboratsiya va kommunikatsiya juda kuchli shakllantiriladi — bolalar maktabni birgalikda tozalaydilar, tushlikni birga tashkil qiladilar, bu esa jamoaviylik ruhini tarbiyalaydi. Singapur tajribasida "STEAM" yondashuvi tanqidiy fikrlash va kreativlikning asosi qilib olingan bo'lib, har bir dars laboratoriya va tadqiqot asosiga quriladi.

Ushbu nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash uchun quyidagi kengaytirilgan amaliy keyslarni ko'rib chiqamiz. Birinchi keysimiz matematika darsida "Mening orzuimdagi maktab hovlisi" loyihasidir. O'quvchilarga hovli maydoni va mavjud resurslar haqida ma'lumot beriladi. Ular hovlini obodonlashtirish rejasini tuzishlari kerak.

Bunda tanqidiy fikrlash orqali o'quvchilar mavjud maydonni qanday qilib oqilona taqsimlash mumkinligini (masalan, sport maydonchasi va gulzor o'rtasidagi nisbatni hisoblash) aniqlaydilar. Kreativlik yordamida esa hovliga qanday yangi va qiziqarli elementlar (shaxmat maydoni, eko-burchak) qo'shish mumkinligini chizib ko'rsatadilar. Kommunikatsiya jarayonida har bir kichik guruh o'z loyihasini "maktab ma'muriyati" (o'qituvchi va hakamlar) oldida himoya qiladi. Kollaboratsiyada guruh a'zolari o'rtasida hisobchi, dizayner, taqdimotchi kabi rollar taqsimlanadi.

Ikkinchi keysimiz "Tabiiy fanlar" va "Texnologiya" darsida "Chiqindidan mo'jiza" mavzusiga bag'ishlanadi. O'quvchilarga turli xil plastik idishlar, qog'ozlar va mato parchalari beriladi. Ulardan kundalik hayot uchun foydali buyum yasash so'raladi. Tanqidiy fikrlashda atrof-muhitning ifloslanish sabablarini tahlil qilish va bu chiqindilar qancha vaqtda chirishini o'rganadilar. Kreativlik orqali tashlab yuboriladigan narsadan butkul yangi mahsulot (masalan, telefon ushlagich yoki

guldon) yaratadilar. Kommunikatsiya mahsulotni reklama qilish, uning afzalliklarini tushuntirib berishda namoyon bo'ladi. Kollaboratsiya esa guruh bo'lib katta hajmdagi "Eko-shahar" modelini yaratishda birlashishga xizmat qiladi.

Metodik jihatdan 4K modelini amalga oshirishda o'qituvchining fasilitatorlik roli juda muhim. Fasilitator o'qituvchi — bu darsda dominant (hukmron) shaxs emas, balki jarayonni boshqaruvchi, o'quvchilarni izlanishga undovchi do'stdir. U o'quvchilarga tayyor javoblarni bermaydi, balki javobga olib boruvchi yo'llarni ko'rsatadi. Bu esa o'quvchida "Men o'zim uddaladim!" degan hissiyotni uyg'otadi, bu pedagogikada "Muvaffaqiyat motivatsiyasi" deb ataladi. Shuningdek, 4K kompetensiyalarini baholashda ham yangicha yondashuv talab etiladi. An'anaviy 5 baholik tizim o'rniga, formativ baholash (o'quvchining o'sish dinamikasini kuzatish), o'z-o'zini baholash va o'zaro baholash metodlaridan foydalanish o'quvchilarda mas'uliyat hissini oshiradi.

Ta'kidlash joizki, boshlang'ich ta'limda 4K kompetensiyalarini rivojlantirishning psixologik asoslari bolaning kognitiv rivojlanishi bilan hamohangdir. Jan Piaje nazariyasiga ko'ra, bu yoshdagi bolalar konkret operatsiyalar bosqichida bo'ladilar. 4K modeli esa ularni mavhum mantiqiy fikrlashga tayyorlaydi. O'zbekiston sharoitida Milliy o'quv dasturining joriy etilishi 4K modelini amaliyotga tatbiq etish uchun huquqiy va metodik zamin yaratdi. Darsliklardagi loyiha ishlari, "O'ylab ko'ring" va "Muhokama qiling" ruknlari aynan shu maqsadga yo'naltirilgan. Biroq, samaradorlikka erishish uchun o'qituvchilarning o'zlari ham ushbu 4K ko'nikmalariga ega bo'lishlari, doimiy ravishda o'z ustida ishlashlari va dars ssenariylarini kreativ tarzda loyihalashtirishlari zarur.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda 4K kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-metodik asoslari o'quvchi shaxsiga bo'lgan hurmat va uning cheksiz imkoniyatlariga ishonch ustiga qurilgan. Tanqidiy fikrlaydigan, ijodkor, muloqotga ochiq va hamkorlikda ishlay oladigan avlod Yangi O'zbekistonning poydevori bo'lishi shubhasizdir. Pedagoglar dars o'tish metodikasini doimiy ravishda takomillashtirib borishi, raqamli texnologiyalardan samarali foydalangan holda 4K tamoyillarini darslarning har bir daqiqasiga singdirishi lozim. Bu yondashuv ta'limni zerikarli jarayondan hayajonli kashfiyotlar sarguzashtiga aylantiradi. Kelajakda 4K modeli asosida ta'lim olgan o'quvchilar nafaqat professional sohada, balki shaxsiy hayotda ham muvaffaqiyatli, o'z qaroriga ega va jamiyatga foydali insonlar bo'lib yetishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 21-iyundagi "Yangi O'zbekiston ma'muriy islohotlari doirasida oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.

2. Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st Century Skills: Learning for Life in Our Times*. John Wiley & Sons.
3. Griffin, P., & Care, E. (2015). *Assessment and Teaching of 21st Century Skills*. Springer.
4. Dyui, J. (2001). *Psixologiya i pedagogika mishleniya*. (Perevod s angl.). Moskva: Labyrinth.
5. Vigotskiy, L. S. (1934). *Mishleniye i rech*. Moskva: Sotsekgiz.
6. National Research Council. (2012). *Education for Life and Work: Developing Transferable Knowledge and Skills in the 21st Century*. Washington, DC: The National Academies Press.
7. Sahlberg, P. (2011). *Finnish Lessons: What can the world learn from educational change in Finland?* Teachers College Press.
8. Ibragimov, X. I., & Abdullayeva, Sh. A. (2008). *Pedagogika nazariyasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Rizayev, I. I. (2019). "The structure of the social system as a mechanism of self-organization". *Theoretical & Applied Science*, (11), 771-775.